

مدل رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی*

عاطفه حیرت

دکترای مشاوره دانشگاه اصفهان. اصفهان. ایران.

A.heyrat@chmail.ir

مریم‌السادات فاتحی زاده، سید احمد احمدی

عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان. اصفهان. ایران.

hizade@gmail.com

فاطمه بهرامی، عذرا اعتمادی

عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان. اصفهان. ایران.

etemadiozra@yahoo.com

چکیده

رفتار زوجین با یکدیگر از مهم‌ترین عوامل سرنوشت‌ساز در کیفیت زناشویی است. هدف این پژوهش تبیین ابعاد رابطه رفتاری زوجین با استفاده از منابع اسلامی و بررسی برازش مدل پیشنهادی حاصل از آن بوده است. جامعه آماری این پژوهش را والدین دانشجویان بومی دانشگاه اصفهان در سال ۹۲-۹۱ تشکیل دادند که نمونه ۱۵۰ نفری پژوهش با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای از بین آنها انتخاب شد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی (کیفی) و هم‌بستگی (مدل‌سازی معادلات ساختاری) بوده و پرسش‌نامه سبک زندگی زوجی اسلامی به‌عنوان ابزار پژوهش مورد استفاده قرار گرفت. یافته‌های پژوهش در بخش توصیفی نشان داد توصیه‌های فراوانی در قرآن و روایات معصومین در زمینه خانواده وجود دارد که از مهم‌ترین آنها در بعد ارتباط رفتاری با همسر، می‌توان به انعطاف‌پذیری و عدم * این مقاله با هماهنگی دبیرخانه دائمی کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی در فصلنامه شماره دوم تحقیقات کاربردی علوم انسانی منتشر شده است.

تکبر، رفتار مسئولانه، رازداری، قدردانی، آراستگی، خوش‌رویی، کنترل خشم، گفتار نیکو و وقت‌گذرانی مشترک اشاره کرد. یافته‌های مدل‌سازی با معادلات ساختاری نشان داد مدل اصلاح‌شده رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی دارای برازش کلی بوده و سه شاخص کلی برازش مطلق، تطبیقی و مقتصد این مدل مقادیر مقبولی داشتند.

کلیدواژه‌ها: رابطه رفتاری، زوجین، مدل‌سازی معادلات ساختاری، مدل رابطه رفتاری زوجین.

مقدمه

اکثر زوجها در جامعه معاصر هنگام برقراری و حفظ روابط خود مشکلاتی را تجربه می‌کنند. این مشکلات و نابسامانی‌های زندگی زناشویی برای سلامت عاطفی و جسمانی همسران پیامدهای منفی دارد. آثار سوء طلاق در پیکر اجتماع و پدیدایی آشفتگی‌های متعاقب آن برای زن و شوهر در ابعاد مختلف روانی، رفتاری، اقتصادی و اجتماعی اهمیت دارد (زادهوش، ۱۳۸۷: ص ۹). پژوهش‌ها نشان دادند اکثر مشکلات رفتاری و انحرافات افراد ریشه در خانواده دارد (اکرودیو، ۲۰۱۰: ص ۵). همچنین، ریشه بسیاری از مشکلات زوجین در فقدان یا کمبود مهارت‌ها و آموزش‌های لازم در زمینه ارتباطی و رفتار با طرف مقابل است؛ بنابراین، به نظر می‌رسد چنانچه در جامعه‌الگویی از ارتباطات زوجی تدوین شود و به زوجین جوان شیوه صحیح زندگی و همسرمداری آموزش داده شود، بسیاری از اختلافات و تعارضات زناشویی حل خواهد شد.

از طرف دیگر، هر انسانی تحت تأثیر نظام ارزشی خاصی است که برخاسته از فرهنگ حاکم بر جامعه، نگرش‌ها، باورها و اعتقادات او به جهان است. دین به‌عنوان نظام اعتقادی سازمان‌یافته همراه با مجموعه‌ای از آیین‌ها و اعمال تعریف شده‌ای است که تعیین‌کننده شیوه پاسخ‌دهی افراد به تجارب زندگی است (زولینگ^۲ و همکاران، ۲۰۰۶: ص ۲۵۵)؛ از این‌رو، در این پژوهش با تکیه بر آیات قرآن کریم و احادیث و روایات معصومین درباره کیفیت روابط همسران، به بحث و روشن‌سازی چگونگی ارتباط سالم و رشدیافته پرداخته و سعی شده است مدلی از رابطه رفتاری

1. Okorodudu
2. Zulling

زوجین با استفاده از منابع دینی و فرهنگی ارائه شود. ارزش این منابع به جدید بودن آنها نیست بلکه به غنا و مفاهیم والای آن است که بعد از گذر زمان نه تنها قدیمی نشده، با تعمق بیشتر، درک لایه‌های عمیق‌تر آن نیز ممکن می‌شود و از آنجاکه به نوعی با خالق انسان مرتبط هستند، بهترین تبیین‌ها و کارسازترین رهنمودها را ارائه می‌کنند که شاید به روزترین رویکردهای خانواده‌درمانی نیز از توجه به آن غافل هستند.

با توجه به پژوهش‌های گذشته مدل‌های مختلفی برای خانواده ارائه شده است که هر کدام از این مدل‌ها به نوعی سعی دارند ابعاد و یا عملکرد خانواده را بسنجند. اکثر این مدل‌ها مانند مدل مک مستر^۱، مدل اولسون^۲ و مدل بیورز^۳ غربی بوده و با فرهنگ بومی ما مطابقت ندارد، برخی از مدل‌های داخلی نیز مانند مدل بومی خانواده سالم توسط صادقی (۱۳۹۲: ص ۱۳)، مدل اسلامی خانواده توسط کاویانی (۱۳۸۸: ص ۱) و مدل کارآمدی خانواده از دیدگاه اسلام توسط صفورایی (۱۳۸۸: ص ۸۶) نیز تدوین شده که کل خانواده را در نظر گرفته و مختص روابط زوجین نیست. از آنجاکه ابعاد روابط زوجین بسیار متنوع و وسیع است و پرداختن به تمامی آنها غنا و عمق پژوهش را دچار نقصان خواهد کرد، لازم است این ابعاد به صورت جداگانه مورد بحث قرار گیرند؛ بنابراین، اهمیت و ضرورت مدلی که از یک طرف، با رویکرد اسلامی تدوین شده باشد و از طرف دیگر، به بعد رفتاری رابطه زوجین بپردازد توجیه خواهد شد. این مدل بومی و متناسب با نیازمندی‌های زوجین ایرانی بوده و ضمن بهره‌گیری از منابع جدید خانواده‌درمانی، اسلامی بودن آن مورد تأکید ویژه قرار دارد.

اهداف پژوهش

مهم‌ترین اهداف این پژوهش که فرضیات نیز براساس آنها تدوین خواهد شد عبارت است از:

۱. بررسی ابعاد رابطه رفتاری زوجین با توجه به منابع اسلامی،
۲. تدوین مدل برآزش شده از رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی.

-
1. McMaster Model of Family Functioning (MMFF)
  2. Olson
  3. Beavers

ابعاد رابطه رفتاری زوجین

بعد از انعقاد ازدواج و گره خوردن شخصیت زن و مرد با یکدیگر، تعامل و رفتار متقابل زوجین نقش منحصری در بقا و تکامل و تعالی خانواده ایفا می‌کند. داشتن یا نداشتن مهارت‌های رفتاری در برخورد با طرف مقابل، در سرنوشت زندگی تأثیر حتمی داشته و زندگی را به سمت شادکامی یا نارضایتی خواهد کشاند. از آنجاکه در دین مبین اسلام، خانواده نهاد مقدسی است و شالوده خانواده را زوجین تشکیل می‌دهد؛ در قرآن کریم و احادیث معصومین در مورد چگونگی رفتار زوجین با یکدیگر توصیه‌های فراوانی شده است که در این پژوهش به برخی از آنها اشاره می‌شود. از مهم‌ترین مؤلفه‌های رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی می‌توان به انعطاف‌پذیری و عدم تکبر، رفتار مسئولانه، رازداری، قدردانی، آراستگی، خوش‌رویی، کنترل خشم، گفتار نیکو و وقت‌گذرانی مشترک اشاره کرد.

انعطاف‌پذیری و عدم تکبر

در خانواده لازم است زن و شوهر به‌عنوان ارکان نظام خانواده صفات اخلاقی نیکو را در خود پرورش داده و از رذایل اخلاقی دوری کنند تا سبک زندگی اسلامی در خانواده عملی شود. انعطاف‌پذیری و آسان‌گیر بودن در برابر تکبر و خودبزرگ‌بینی از مهم‌ترین این صفات است. امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: «زشت‌ترین اخلاق‌ها، تکبر است»^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۱۸۸). یعنی در بین همه خلق‌ها تکبر از همه زشت‌تر است و در روایت دیگری می‌فرماید: «از کبر بپرهیز، چون کبر بزرگ‌ترین گناهان است و دردناک‌ترین عیب‌ها و حيله ابلیس است»^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۱۶۶)؛ یکی از آثار بسیار شوم تکبر این است که عقل انسان را زایل می‌کند و امکان آموزش و یادگیری را از انسان می‌گیرد. امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: در قلب هر کس مقداری کبر داخل شود، به همان اندازه از عقلش کاسته می‌شود، کم باشد یا زیاد»^۳ (محدث اربلی، ۶۹۳ ق ص ۱۳۲). اگر کسی عقلش زایل شود، دیگر از علمش هم نمی‌تواند استفاده کند. امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: «کسی که تکبر دارد نمی‌تواند چیزی یاد بگیرد (قدرت فراگیری‌اش کم می‌شود)»^۴.

۱. «اقبح الخلق التکبر».

۲. «إياکَ وَ الْکِبْرَ فَإِنَّهُ أَعْظَمُ الذُّنُوبِ وَ الْأَمُّ الْعُيُوبِ وَ هُوَ حِيلَةُ إِبْلِيسَ».

۳. «مَا دَخَلَ قَلْبَ امْرِئٍ شَيْءٌ مِنَ الْکِبْرِ إِلَّا نَقَصَ مِنْ عَقْلِهِ مِثْلَ مَا دَخَلَهُ مِنْ ذَلِكَ؛ قَلَّ ذَلِكَ أَوْ كَثُرَ».

۴. «لَا يَتَعَلَّمُ مَنْ يَتَكَبَّرُ».

همچنین، واژه‌های رفیق، سازگاری و انعطاف‌پذیری، مفاهیم اخلاقی مقدّس و ضروری برای حرکتی سالم در چرخه زندگی به‌شمار می‌روند؛ هرگاه خداوند خیر اهل خانه‌ای را بخواهد، میان آنان رفیق، همدلی و همراهی قرار می‌دهد. امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام می‌فرماید: «نرم‌خویی، کلید کامیابی است»^۱ (ری شهری، ۱۴۱۹ ق. ص ۷۳۶۵).

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «بهترین زنان شما پنج گروه‌اند: ۱. سهل‌گیر، ۲. نرم‌خو، ۳. منعطف و باگذشت، ۴. اگر شوهرش از او عصبانی شد، تا وقتی که از او راضی نشود نخوابد، ۵. در غیاب شوهر مال او را حفظ کند، در این صورت او یکی از کارگزاران خداوند است و کارگزار خداوند در مانده و پشیمان نمی‌شود»^۲ (کلینی، ۱۳۴۶ ق: ج ۵، ح ۵). انعطاف‌پذیری با خودرأیی قابل جمع نیست، چراکه خودرأیی و حق به‌جانب بودن فضای خانواده را مکدّر می‌کند. امام علی علیه‌السلام فرمودند: «عاقل کسی است که رأی خود را متّهم کند (نادرست شمارد)، و به هرچه نفسش در نظر او آراسته جلوه داد اعتماد نکند»^۳ (ری شهری، ۱۴۱۹ ق. ص ۳۸۹۱) و نیز می‌فرماید: «خردمند کسی است که کردارهایش گفتارهای او را تصدیق کند»^۴ (ری شهری، ۱۴۱۹ ق. ص ۳۸۹۱). فخرفروشی نیز مانند کبر از رذایل اخلاقی است که مانع از صمیمیت در فضای خانواده و جامعه می‌شود. پیامبر فرمودند هرکس با مال حلال با زنی ازدواج کند، ولی قصدش آن باشد که به زن خود فخر بفروشد و ریا کند، خداوند خواری را نصیب او خواهد کرد^۵ (ری شهری، ۱۴۱۹ ق، ج ۷، ص ۲۲۵۴).

بنابراین، چنانچه زن و شوهر در برابر یکدیگر متواضع و انعطاف‌پذیر باشند و حتی اگر از لحاظ اقتصادی یا فرهنگی با یکدیگر تفاوت دارند، از کبر و خودنمایی و تحقیر طرف مقابل پرهیز کرده و صفات و ویژگی‌های مثبت او را متذکّر شوند صفا و صمیمیت بیشتری بین خود احساس می‌کنند که منجر به سازگاری بیشتر می‌شود.

۱. «الرَّفِيقُ مِفْتَاحُ النَّجَاحِ».

۲. «خَيْرٌ نِسَائِكُمُ النِّخْمُسُ قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا النِّخْمُسُ قَالَ الْهَيْبَةُ اللَّيْنَةُ الْمُؤَاتِيَةُ الَّتِي إِذَا عَضِبَ زَوْجُهَا لَمْ تَكْتَجِلْ بَغْمُضٍ حَتَّى يَرْضَى وَإِذَا غَابَ عَنْهَا زَوْجُهَا حَفِظْتَهُ فِي غَيْبَتِهِ فَيَلِكَ عَامِلٌ مِنْ عَمَالِ اللَّهِ وَعَامِلٌ اللَّهُ لَا يَخِيبُ».

۳. «لِعَاقِلٍ مَنْ أَتَاهُمْ رَأْيُهُ وَلَمْ يَثِقْ بِكُلِّ مَا تُسَوَّلُ لَهُ نَفْسُهُ».

۴. «الْعَاقِلُ مَنْ صَدَّقَ أَقْوَالَ أَعْمَالِهِ».

۵. «مَنْ نَكَحَ امْرَأَةً بِمَالٍ حَلَالٍ غَيْرِ أَنْهَ أَرَادَ بِهَا فَخْرًا وَرِيَاءً لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِيْلِكَ إِلَّا ذَلًّا وَهَوَانًا».

خوش‌رویی و حسن معاشرت

معاشرت خوب و نیکو و ارتباط پسندیده با یکدیگر یک اصل مهم در زندگی زناشویی است. قرآن کریم بر معاشرت پسندیده با همسران تأکید کرده و می‌فرماید: با زنان خود با نیکی زندگی کنید حتی اگر آنها را دوست نداشتید، چه بسا چیزی را دوست نداشته باشید و خداوند خیر کثیری را در آن نهفته باشد^۱ (نساء: ۱۹). امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «مرد در ارتباط با همسر و خانواده خود به سه ویژگی نیاز دارد، که اگر نداشته باشد باید آن را در خود ایجاد کند. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از: خوش‌رفتاری در زندگی (معاشرت زیبا) و گشاده‌دستی برنامه‌ریزی شده و غیرت بر حفاظت از آنها»^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۸، ص ۲۳۶).

واژه معروف ۳۸ بار در قرآن آمده که ۱۹ مورد آن توصیه به مردان در رعایت تعادل رفتاری در برقراری روابط انسانی و اخلاقی با همسر است. در یکی از آیات می‌فرماید: «و به ایشان زیان نرسانید تا در تنگنایشان قرار دهید»^۳ (طلاق: ۶). چنانچه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمودند: «بهترین شما کسی است که برای خانواده خود بهترین است و من بهترین افراد برای خانواده‌ام هستم»^۴ (صدوق، ۱۴۱۳ ق: ج ۳، ص ۵۵۵) و امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «خداوند رحمت کند بنده‌ای را که رابطه بین خود و خانواده‌اش را نیکو گرداند»^۵ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۴، ص ۱۱۵). همچنین، امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر خانواده‌ای که با هم‌دیگر با رفق و مدارا برخورد کنند، خداوند نیز به رزق و روزی آنان وسعت می‌بخشد»^۶ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۱۴، ص ۱۲۳).

معاشرت نیکو باعث می‌شود زن و شوهر اعتماد یکدیگر را جلب کنند و رفتاری که مخالف آن است انجام ندهند. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «در روابط زن و شوهر سه چیز لازم است؛

۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِيَتَذَهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبِينَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا».

۲. «إن المرء يحتاج في مترله و عياله الى ثلاث خصال يتكلفها وان لم يكن في طبعه ذلك معاشره بجميل وسعة بتقدير وغيره بتحصى».

۳. «أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَمْرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ».

۴. «خيركم خيركم لأهله وأنا خيركم لأهلي».

۵. «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْسَنَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ زَوْجَتِهِ».

۶. «إِيْمَا أَهْلِ بَيْتٍ أَعْطُوا حَظَّهُمْ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فِي الرِّزْقِ».

آنچه بر شوهر لازم است هم‌فکری و هماهنگی با همسر است تا او را به خود جلب کرده، محبت و تمایلات او را تصاحب کند، دیگر خوش اخلاقی با همسر است و دیگر اینکه با رفتارهای نیکو و زیباکردن چهره خویش دل زن را تسخیر کند. اما آنچه بر زن لازم است این است که خویش را از رفتارهای پست مصون نگه دارد تا شوهر دل بسته او شود و در شرایط خوشی و ناخوشی به او اطمینان و اعتماد داشته باشد و به تمامی جنبه‌های روانی شوهر توجه کند و او را مشمول محبت‌های زیاد خود کند تا به هنگامی که لغزشی از او صادر می‌شود، شوهرش با او عطف و مهربان باشد و عشق خویش را به گونه‌ای برای او آشکار کند که دل شوهر را بر باید و قیافه‌ای از خود بسازد که در چشم شوهرش زیبا جلوه کند»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۵، ص ۲۳۷).

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در خصوص خوش‌رویی زن فرمودند: «بهترین زنان کسانی‌اند که نگاه‌کردن به آنها مایه خوشحالی شما باشد و اگر از آنها چیزی خواستید، اطاعت کنند و خود و مال شوهر را در نبودن او خوب نگه دارد»^۲ (کلینی، ۱۳۴۶ ق: ج ۵، ص ۳۲۱). همچنین، در لزوم خوش خلقی مرد با زن روایت‌های بسیاری وجود دارد؛ از جمله حدیثی که از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است که ایشان فرمود: «مرد در ارتباط با همسرش از سه چیز بی‌نیاز نیست: اول سازگاری با همسرش تا بدان وسیله محبت و میل او را جلب کند، دوم جلب‌کردن توجه و قلب همسر با خوش اخلاقی و خوش‌پوشی (داشتن ظاهری آراسته) و سوم در رفاه قراردادن همسرش»^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۸، ص ۲۳۷).

در روایات دیگری از امام سجاد علیه‌السلام نقل شده است که فرمود: «چهار ویژگی است که اگر در کسی باشد اسلام او کامل است، گناهانش پاک می‌شود و خداوند را در حالی ملاقات می‌کند که از او راضی است: تقوای الهی با کارهایی که برای مردم به به دوش می‌کشد؛ راست‌گویی و صداقت با مردم؛ حیا و پاکدامنی نسبت به تمام زشتی‌های در پیشگاه خدا و مردم، و خوش خلقی

۱. «لا غنى بالزوج عن ثلاثة أشياء فيما بينه وبين زوجته وهى الموافقة ليجتلب بها موافقتها ومحبتهآ وهواها وحسن خلقه معها واستعماله استعمال قلبها بالهيئة الحسنه فى عينها وتوسعه عليها ولا غنى بالزوج فيما بينها وبين زوجها الموافقة لها عن ثلاث خصال وهن صيانة نفسها عن كل دنس يطمئن قلبه إلى الثقة بها فى حال المحبوب والمكروه وحياطته ليكون عاطفاً عليها عند زلة تكون منها وإظهار العشق له بالخلاص والهيئة الحسنه لها فى عينه».

۲. «تسره إذا نظر إليها وتطيعه إذا أمرها وتحفظه إذا غاب عنها فى نفسها وماله».

۳. «لاغنى بالزوج عن ثلاثة أشياء فيما بينه وبين زوجته وهى: الموافقة ليجتلب بها موافقتها ومحبتهآ وهواها وحسن خلقه معها واستعماله استعمال قلبها بالهيئة الحسنه فى عينها وتوسعه عليها».

با همسر»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۶۹، ص ۳۸۵).

تدخویی و بدخلقی علاوه بر آثار اخروی که برای انسان به همراه دارد، تأثیرات بسیار منفی در زندگی دنیوی افراد گذاشته و موجب پراکندگی و تنفر مردم از چنین شخصی شده و زمینه تشنج و درگیری را در خانواده فراهم خواهد کرد. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «بهترین مردان امت من کسانی هستند که با خانواده خود خشن نباشند و اهانت نکنند و دلسوزشان باشند و به آنان ظلم نکنند»^۲ (طبرسی، ۱۴۱۲ ق: ص ۲۱۶). امام علی علیه السلام فرمودند: هرکس بد اخلاق باشد، خانواده اش از او دلتنگ و خسته می‌شوند.^۳ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ص ۲۱۴).

قرآن و احادیث علاوه بر اینکه به لزوم ارتباط سازنده زوجین تأکید می‌کند می‌فرماید چنانچه نمی‌توانید با یکدیگر سازگاری داشته باشید روا نیست که زنان را مورد آزار قرار دهید، بلکه به نیکویی از آنها جدا شوید «یا به نیکویی و خوشی آنان را نگه دارید و یا به نیکویی رها کنید و روا نیست که آنان را آزار دهید»^۴ (بقره: ۲۳۱).

رفتار مسئولانه

یکی از مهم‌ترین مسائل اخلاقی، ایجاد و پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری به‌ویژه در خانواده است. اسلام به شخص می‌آموزد که مسئول اعمال خویش باشد. اگر انجام کاری را قبول کرد به آن متعهد باشد و اگر در مناسبات اجتماعی و مخصوصاً در خانواده خطایی از او سر زد، اشتباه خود را بپذیرد و دیگران را مقصر قلمداد نکند. قرآن در سرتاسر آیاتش انسان را موجودی مختار و مسئول معرفی می‌کند: «گوش و چشم و دل، همگی مورد بازخواستند»^۵ (اسراء: ۳۶) و «برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست و تلاش او به‌زودی دیده می‌شود، سپس به او جزای وافی داده خواهد شد»^۶

۱. رَبِّعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَمَلُ إِسْلَامِهِ، وَ مَحْصَتٌ ذُنُوبُهُ، وَ لَقِيَ رَبَّهُ وَ هُوَ عَنْهُ رَاضٍ: وَقَالَ لِلَّهِ بِمَا يَجْعَلُ عَلَيَّ نَفْسِي لِلنَّاسِ، وَ صِدْقٌ لِسَانِهِ مَعَ النَّاسِ، وَ الْأُ سْتَحْيَا مِنْ كُلِّ قَبِيحٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ النَّاسِ، وَ حَسَنٌ خُلُقِهِ مَعَ أَهْلِهِ.
۲. «خَيْرُ الرِّجَالِ مِنْ أُمَّتِي الَّذِينَ لَا يَتَطَاوَلُونَ عَلَيَّ أَهْلِيهِمْ وَ يَحْتُونُ عَلَيْهِمْ وَ لَا يَظْلِمُونَهُمْ».
۳. «مَنْ سَاءَ خُلُقُهُ، مَلَأَهُ أَهْلُهُ».
۴. «وَ إِذَا طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ لَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَاراً لِيَتَعْتَدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَ لَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًّا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ».
۵. «وَ لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا».
۶. «ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى».

(نجم: ۴۱). همچنین، می‌فرماید: «در روز قیامت هم، انسان نه می‌تواند بار خویش را به عهده دیگران گذارد و نه قادر است بار مسئولیت عملکرد دیگران را بپذیرد و کارنامه هر انسانی را به گردن او بسته‌ایم، و روز قیامت برای او نامه‌ای که آن را گشاده می‌بیند بیرون می‌آوریم. نامه‌ات را بخوان؛ کافی است که امروز خودت حسابرس خود باشی»^۱ (اسراء: ۱۴-۱۳). آیات دیگری نیز (بقره: ۴۸؛ لقمان: ۳۳؛ فاطر: ۱۸؛ مدثر: ۳۸) به این مهم اشاره دارد.

سپردن مسئولیت به فرد، به پرورش شخصیت او کمک می‌کند. زیرا انسان زمانی که مسئولیت منحصر به خودش را درک می‌کند، احساس استقلال می‌کند. در روایات معصومین نیز مسئولیت‌پذیری مورد تأکید قرار گرفته است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «کسی که بار زندگی خود را بر دوش مردم بیندازد مورد لعن است»^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۷۷: ص ۱۴۲)؛ بنابراین، زوجین علاوه بر مسئولیت‌های شخصی (در قبال نعمت‌های خداوند و کارهای نیک و بد خود) درباره خانواده و جامعه نیز مسئولیت‌هایی دارند که اول باید به آن شناخت پیدا کنند و سپس در حد توانایی‌های خود به نحو احسن مسئولیت‌پذیر باشند.

ذکر این نکته ضروری است که افراط و تفریط در هر کاری مضر بوده و باعث بروز مشکلات می‌شود. بی‌مسئولیتی در قبال وظایف زندگی مشترک و همچنین، قبول کارها بیش از حد توان فرد زمینه‌ساز ناسازگاری را فراهم می‌کند.

زن و شوهر با یکدیگر بار مسئولیت زندگی را به دوش می‌کشند. چنانچه در روایت آمده است: «مرد، سرپرست خانواده است و درباره آنان از او سؤال می‌شود و زن، سرپرست خانه شوهرش و فرزندان است و درباره آنان از وی سؤال می‌شود»^۳ (بخاری، ۱۴۰۱ق: ج ۳، ص ۱۲۵). امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «کسی که از راه حلال برای تأمین رفاه خانواده‌اش تلاش می‌کند، همچون مجاهدی است که در راه خدا جهاد می‌کند»^۴ (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۱۰۴، ص ۱۰۰). همچنین، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره اهمیت نقش و مسئولیت زنان در خانه فرموده‌اند: «(ای

۱. «وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا، اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا».

۲. «مَلْعُونٌ مَّنْ أَلْقَىٰ كَلِمَةً عَلَى النَّاسِ».

۳. «الرَّجُلُ رَاعٍ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَىٰ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ».

۴. «الكَادُ عَلَىٰ عِيَالِهِ مِنْ حَلِّ الْمَجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ».

زنان) هریک از شما با اشتغال در خانه خویش (اگر خدا خواهد) ثواب مجاهدان خواهد یافت»^۱ (پاینده، ۱۳۷۷: ح ۲۸۹۲). امام سجّاد علیه السلام فرمودند: «چنانچه وارد بازار شوم و درهمی داشته باشم و با آن برای خانواده‌ام گوشتی بخرم که بدان رغبت کرده‌اند، برای من محبوب‌تر است از این که بنده‌ای را آزاد کنم»^۲ (حرعاملی، ۱۱۰۴: ج ۲۱، ص ۵۴۳). بنابراین، زن و شوهر با احساس تعهد خود به خانواده و انجام صحیح وظایف و مسئولیت‌های خویش می‌توانند نقش بارزی در شکوفایی و استعلا‌ی اعضای خانواده داشته باشند.

رازداری و پوشاندن عیوب

هر انسانی در زندگی خویش، خواه ناخواه اسراری دارد که باید در نگهداری آن کوشا باشد. برخی از این اسرار مربوط به خودش و برخی مربوط به خانواده او است. لزوم مکتوم ماندن این اسرار به جهت حساسیت حفظ حریم خانواده بسیار مهم است. عدم رازداری زن و شوهر به مسائل درون خانواده تأثیر زیادی در ناسازگاری و بروز اختلافات دارد. امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «راز تو اسیر تو است، اگر آشکارش ساختی، تو اسیر آن شده‌ای»^۳ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۱، ص ۴۳۷). اصولاً کم‌حرفی و گزیده‌گویی آثار مثبتی دارد که یکی از آنها رازداری است. این امر تا جایی دقیق است که صحبت معمولی دیگران را هم نباید بی احتیاط نقل کرد چون حالت امانت دارد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «مجلس‌ها امانت است و جایز نیست سخن کسی را که می‌خواهد پوشیده بماند برای دیگران نقل کنند مگر با اجازه او، یا برای فرد مورد اطمینان، یا برای ذکر خیر او»^۴ (حرعاملی، ۱۱۰۴: ج ۱۹، ص ۷۶).

یکی از وظایف زوجین، حفظ آبرو و پوشاندن عیوب و فاش نکردن اسرار یکدیگر است. قرآن کریم در این باره اشاره ظریفی دارد: «... آنان (زنان) لباس شما را بپوشانند و شما نیز لباس آنها را بپوشانید...»^۵ (بقره: ۱۸۷). همان‌گونه که لباس انسان را حفظ می‌کند، هر فردی هم موظف به حفظ لباس خویش است. زوجین نیز می‌بایست همانند لباس، عیوب یکدیگر را پوشانده آن را برملا نسازند و

۱. «مهنة احداكن في بيتها تدرک جهاد المجهدين ان شاء الله».

۲. «لأن ادخل السوق و معي درهم أتباع به لحماً ليعالي و قد قرموا إليه أحب إلى من أن اعتيق نسمه».

۳. «سرگ اسیرگ فان افسيته صرت اسيرة».

۴. «المجالس بالأمانة و ليس لأحد أن يحدث بحديث يكتمه صاحبه إلا بإذنه إلا أن يكون ثقة أو ذكراً له بخير».

۵. «أجل لكم ليلة الصيام الرقت إلى نسائكم هن لباس لكم وأنتم لباس لهن».

دیگری را از خطا و اشتباه حفظ کنند و زینت همدیگر به حساب آیند.

متأسفانه به جای پوشاندن عیوب، یکی از سبک‌های غلط ارتباطی بین افراد، عیب‌جویی است که تعاملات افراد به‌ویژه زوجین را تیره می‌کند و در سبک زندگی اسلامی به‌شدت از آن نهی شده است. قرآن کریم فریاد برمی‌آورد که «وای بر هر غیبت‌کننده عیب‌جو»^۱ (همزه: ۱). عیب‌جویی سبب سلب اعتماد و از بین رفتن محبت و یکدلی در زوجین می‌شود. اگر فرد به‌جای اینکه بر عیوب خود تمرکز کند به دنبال تجسس و پیدا کردن نقاط ضعف همسر خود باشد تا در مواقع حساس از آن به‌عنوان سپر دفاعی و حمله متقابل استفاده کند، زندگی زناشویی خود را متزلزل کرده و آسیب‌های جبران‌ناپذیری به آن وارد خواهد کرد. چراکه زوجین در این فضا احساس امنیت روانی نخواهند کرد و روحیه دشمنی به‌جای الفت و دوستی بین آنها حاکم خواهد شد. البته دلسوزی برای تذکر دادن به همسر و رفع عیوب طبق اصول اخلاقی نهی از منکر بسیار پسندیده است اما باید در فضای دوستانه و عاری از هرگونه سرزنش انجام پذیرد. بدیهی است زن و شوهر باید در راستای کمال یکدیگر تلاش کنند؛ از این رو، رفع ضعف‌های همسر با روش غیر مستقیم و الگودهی مناسب امکان‌پذیر خواهد شد.

آراستگی

آیات و روایات فراوانی بر اهمیت زیبایی و آراستگی زنان و شوهران برای یکدیگر در محیط خانه و خانواده تأکید کردند. در حدیثی از قول پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد شخصی آلوده چنین آمده است: «خداوند متعال شخص آلوده و ژولیده را دشمن می‌دارد»^۲ (زادهوش، ۱۳۸۷، به نقل از کنز العمال: ج ۱۷، ص ۱۸۱). امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: «همانا خداوند زیبایی و آراستگی را دوست دارد و زندگی نکبت‌بار و سخت و فروتنی فقیرانه را دشمن می‌دارد، زیرا خداوند بزرگ وقتی نعمتی به کسی می‌دهد، دوست دارد که اثر آن را در زندگی او ببیند. پرسیدند و آن (زیبایی) چگونه است؟ فرمود: خویشتن را خوشبو، لباس را پاکیزه و خانه‌اش را زیبا سازد و صحن و سرایش را جارو کند»^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۷۵، ص ۳۳۵) و از آنجا که

۱. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ».

۲. «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَبْغِضُ الْوَسِخَ وَالشَّعْثَ».

۳. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَالتَّجَمُّلَ وَيَكْرَهُ الْبُؤْسَ وَالتَّبَاؤُسَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ يَرَى عَلَيْهِ أَثَرَهَا قِيلَ: وَكَيْفَ ذَلِكَ؟ قَالَ: يَنْظِفُ ثَوْبَهُ وَ يَطْبِئُ رِيحَهُ وَ يَحْسُنُ دَارَهُ وَ يَكْفُرُ أَفْنِيَّتَهُ».

اکثر مردان با مشاهده و دیدن، عواطف و احساساتشان برانگیخته می‌شوند؛ از این رو، به زنان بیشتر توصیه می‌شود به خود رسیدگی کنند و در حالتی باشد که همسرانشان به زنی دیگر گرایش نیابد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «سزاوار نیست که زن خودش را واگذارد بلکه اگر شده با آویختن گردنبندی خود را بیاراید»^۱ (ری شهری، ۱۴۱۹ق: ج ۵، ۲۲۹۹). لباس مناسب پوشیدن، استفاده از عطر، بهداشت شخصی، تزئین مو و ناخن و چهره نیز از مصادیق آراستگی و مورد تأکید اسلام است.

زن باید به گفته پیامبر خود را با بهترین عطری که در اختیار دارد خوشبو کند، زیباترین لباس خود را بپوشد، به بهترین وجه خود را بیاراید و هر صبح و شام خود را آراسته بر شوهر بنمایاند^۲ (کلینی، ۱۳۴۶ق: ج ۵، ص ۵۰۸).

روایت شده که پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله و سلم به آینه یا آب نگاه می‌کرد و با ظاهری آراسته با مردم مواجه می‌شد و می‌فرمود: «خداوند تعالی دوست دارد وقتی بنده‌اش نزد برادران خود می‌رود، خود را آماده کند و بیاراید» (طبرسی، ۱۴۱۲ق: ص ۹۶).^۳ همچنین، فرمودند: «بهترین زنان مسلمان زنی است که خود را برای شوهرش آرایش و زینت کند و زیبایی خود را از غیر شوهرش پنهان دارد»^۴ (نوری، ۱۴۰۸ق: ج ۱۴، ص ۱۶۶). پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله و سلم به مردان فرمود: «ناخن‌هایتان را کوتاه کنید و به زن‌ها فرمود: ناخن خود را کوتاه نکنید، چون کوتاه نکردن ناخن برای شما، سبب زینت بیشتر می‌شود»^۵ (ری شهری، ۱۴۱۹ق: ج ۷، ۳۳۵۸).

راوی می‌گوید: «ابوالحسن علیه السلام را دیدم که خضاب کرده است، عرض کردم: فدایت شوم! خضاب کرده‌اید؟ فرمود: آری! آراستگی بر عفت زنان می‌افزاید؛ به راستی زنان ترک عفت کرده‌اند، چون شوهرانشان آراستگی را ترک نموده‌اند. سپس فرمود: اگر آراسته نباشی آیا خوش داری که همسرت را نیز مانند خودت بینی؟ عرض کردم: نه! فرمود: او نیز چنین است»^۶ (کلینی، ۱۳۴۶ق: ج ۵، ص ۵۶۷). امام باقر فرمودند: «همان‌گونه که مردان دوست دارند زینت و آرایش را

۱. «لَا يَتَّبِعِي لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَعْطَلَ نَفْسَهَا وَ لَوْ أَنْ تَعْلُقَ فِي عُنُقِهَا قِلَادَةً».

۲. «أَنْ تَطَيَّبَ بِأَطْيَبِ طَبِيبِهَا وَ تَلْبَسَ أَحْسَنَ ثِيَابِهَا وَ تَزَيَّنَ بِأَحْسَنِ زِينَتِهَا وَ تَعْرَضَ نَفْسَهَا عَلَيْهِ غُدُوَّةً وَ عَشِيَّةً».

۳. «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَحِبُّ مِنْ عَبْدِهِ إِذَا خَرَجَ إِلَى إِخْوَانِهِ أَنْ يَتَّهَبَأَ لَهُمْ وَ يَتَّجَمَّلَ».

۴. «إِنَّ مِنْ خَيْرِ نِسَائِكُمُ الْمُتَبَرِّجَةَ مِنْ زَوْجِهَا الْحَصَانَ عَنْ غَيْرِهِ».

۵. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِرَجَالٍ قَصَّوْا أَظْفَارَكُمْ وَ لِنِسَاءٍ أَتْرَكْنَ فَاثَهُنَّ لَكُمْ».

۶. «عَنْ الْحَسَنِ بْنِ جَهْمٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) اخْتَضَبَ، فَقُلْتُ: جَعَلْتَ فِدَاكَ اخْتَضَبْتَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ،

إِنَّ التَّهَيُّةَ مِمَّا يَزِيدُ فِي عِفَّةِ النِّسَاءِ، وَ لَقَدْ تَرَكَ النِّسَاءُ الْعِقَّةَ بَتَرَكَ أَزْوَاجَهُنَّ التَّهَيُّةَ».

در زنانشان ببینند، زنان نیز دوست دارند زینت و آرایش را در مردانشان ببینند»^۱ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۱۵، ص ۲۲۷).

یکی از یاران امام رضا (ذروان مدائنی) می‌گوید: «بر امام رضا علیه السلام وارد شدم، اتفاقاً ایشان در حال خضاب نمودن (رنگ مو با حنا) بود. گفتم: به فدایت شوم شما خضاب کرده‌اید؟ فرمود: بله، خضاب کردن اجر و پاداش بسیاری دارد. آیا نمی‌دانی که آراستن ظاهر، به عفت و پاکدامنی زنان می‌افزاید؟ آیا این وضعیت برای تو خوشایند است که وقتی بدون آراستگی بر همسرت وارد می‌شوی او را چون خود بدون آمادگی و آراستگی ببینی؟ گفتم نه. فرمود: پس دلیل همین است...»^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۶، ص ۱۰۰)؛ بنابراین، آراستگی یکی از وظایف زوجین است که اختصاص به جنسیت ندارد و زن و شوهر می‌بایست تا آنجا که می‌توانند در جلب توجه همسر خود کوشیده و طبق سلیقه و میل او لباس بپوشند و خود را آراسته کنند.

کنترل خشم و عدم پرخاشگری

خشم (غضب) یکی از نیرومندترین هیجان‌ها و از نیروهای چهارگانه‌ای است که خداوند در نهاد انسان به ودیعت گذاشته است. خشم واکنشی متداول به ناکامی و بدرفتاری است و در افراد مختلف علت خشم و نحوه واکنش به آن کاملاً متفاوت است. با مدیریت خشم، صبر، تفکر عاقلانه و عاقبت‌اندیشی می‌توان به کاهش احساسات هیجانی و برانگیختگی جسمانی ناشی از خشم و سایر پیامدهای مخرب آن کمک کرد.

سعد به واسطه خدمات عظیمی که به اسلام کرده بود با دستان مبارک پیامبر صلی الله علیه و آله غسل و کفن شد و آن حضرت بر او نماز گزاردند و هفتاد هزار ملک او را تشییع کردند. اما او دچار عذاب قبر شد و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «علت عذاب قبر او این است که با خانواده‌اش بدرفتار بود»^۳ (زادهوش، ۱۳۸۷، به نقل از طبقات: ج ۳، ص ۴). پیامبر عزیز خدا صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «بهترین مردان امت من، آن کسانی هستند که نسبت به خانواده خود خشن

۱. «النِّسَاءُ يَحْبِبْنَ أَنْ يَرَيْنَ الرَّجُلَ فِي مِثْلِ مَا يَحِبُّ الرَّجُلُ أَنْ يَرِي فِيهِ النِّسَاءَ مِنَ الزَّيْنَةِ».

۲. «دَخَلْتُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الثَّانِي فَأَذَا هُوَ قَدْ اخْتَضَبَ. فَقُلْتُ: جَعَلْتَ فِدَاكَ اخْتَضَبْتَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ أَنْ فِي الْخَضَابِ لَاجْرًا. أَمَا عَلِمْتَ أَنْ التَّهْيِئَةَ تَزِيدُ فِي عَفْوِ النِّسَاءِ؟ أَيْسَرُكَ أَنْ تَدْخُلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَرَأَيْتَهَا عَلَى مِثْلِ مَا تَرَكَ عَلَيْهِ إِذَا لَمْ تَكُ عَلَى تَهْيِئَةٍ؟ قَالَ قُلْتُ: لَا. قَالَ: هُوَ ذَاكَ...».

۳. «إِنَّهُ كَانَ فِي خُلُقِهِ مَعَ أَهْلِهِ سَوَاءً».

و متکبر نباشند و بر آنان ترحم و نوازش کنند و به آنان آزار نرسانند»^۱ (طبرسی، ۱۴۱۲ق: ص ۲۱۶). آزار دادن را می‌توان به دو قسم زبانی و عملی تقسیم کرد. آزار زبانی که به شکل ناسزاگویی و بددهنی خود را نشان می‌دهد موجب هتک حرمت طرف مقابل و از بین رفتن حریم‌های زناشویی خواهد شد؛ شکل عملی آزار که به خشونت منتهی می‌شود علاوه بر آثار سوء روانی آثار و عواقب جسمانی هم به همراه خواهد داشت و یکی از علل مراجعه به دادگاه طلاق به حساب می‌آید. پیامبر عزیز خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هرکس به صورت زنش سیلی بزند، خداوند به آتشبان جهنم دستور می‌دهد تا در آتش جهنم هفتاد سیلی بر صورت او بزند»^۲ (نوری، ۱۴۰۸ق: ج ۱۴، ص ۲۵۰). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هر زنی به شوهرش بگوید: من از تو هرگز خیری ندیدم، [ثواب] کارش از بین می‌رود»^۳ (حر عاملی، ۱۱۰۴ق: ج ۱۴، ص ۵۷۳). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «من زنی را که از خانه خود دامن‌کشان برای شکایت از شوهرش بیرون شود، دشمن می‌دارم»^۴ (پاینده، ۱۳۷۷ق: ح ۹۶۰). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «آیا شما را از بدترین مردانتان آگاه کنم؟ گفتیم: بله، ای رسول خدا. حضرت فرمود: بدترین مردان شما کسی است که تهمت زن، بداخلاق و بدزبان است، به تنهایی می‌خورد و بخشش نمی‌کند... و دیگران پناه همسرش هستند»^۵ (حر عاملی، ۱۱۰۴ق: ج ۲، ص ۴۶۶). امام صادق علیه السلام فرمودند: «از جمله دعاهای پیامبر این بود که خدایا به تو پناه می‌برم از زنی که قبل از آنکه پیر شوم، مرا پیر سازد»^۶ (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۳۷، ص ۱۰۳).

زن و مرد باید به این واقعیت توجه داشته باشند که نگاه غضب‌آلود، کم‌محلی، بدخلقی، گفتن سخن زشت، تحقیر و بی‌توجهی از مصادیق ظلم و ستم است و در قرآن ظلم به گمراهی نسبت داده شده است «بلکه ظالمان در گمراهی آشکاری هستند»^۷ (لقمان: ۱۱). رسول خدا صلی الله علیه و

۱. «خیر الرجال من امتی الذین لا یتطاولون علی اهلهم و یحنون علیهم ولا یظلمونهم».
۲. «فای رجل لطم امراته لطمه، امرالله عزوجل مالک خازن النیران فیلطمه علی حر وجهه سبعین لطمه فی نار جهنم».
۳. «ایما امرأة قالت لزوجها ما رأیت قط من وجهک خیراً فقد حبط عملها».
۴. «إنی لأبغض المرأة تخرج من بیئها تجر ذیلها تشکو زوجها».
۵. «ألا أخبرکم بشرار رجالکم؟ قلنا: بلی یا رسول الله! فقال: إن من شرار رجالکم البهات الجریء الفحاش، الأکل وحده و المنافع رفته و... والمُلجیء عیاله إلى غیره».
۶. «اللهم إنی أعوذ بک... من زوجة تُسببنی قبل اوان مسیبی».
۷. «هَذَا خَلَقَ اللَّهُ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ».

آله فرمود: «هر که زنی داشته باشد که آن زن وی را بیازارد، خداوند نه نماز آن زن را قبول کند و نه کار نیکش را، هر چند همه عمر روزه بگیرد تا زمانی که به شوهرش کمک کند و او را خشنود سازد، مرد نیز اگر زن خود را بیازارد و به او ستم کند همین گناه و عذاب را دارد»^۱ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۱۴، ص ۱۱۶).

زوجین با فراگیری فنون کنترل خشم و تمرین مداوم می‌توانند آرامش را جایگزین عصبانیت خود کنند، پیامبر صلی الله علیه و آله درباره مدیریت خشم فرمودند: «پرتوان‌ترین شما کسی است که به هنگام غضب نفس خود را کنترل کند»^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۴، ص ۱۴۷). «هر کس مالک بر خشم خود نباشد مالک عقل خود نیست»^۳ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۱۴، ص ۵۳۰).

از روش‌های مهم کنترل خشم، تغییر وضعیت و سکوت است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «هرگاه مردی غضب کند هیچ‌گاه راضی نمی‌شود تا اینکه داخل آتش شود. پس هر مردی که بر قومی غضب کند در حالی که ایستاده است پس به سرعت بنشیند چه اینکه نشستن رجز شیطان را از او دور می‌کند و هرگاه غضب کند بر خویشاوندی پس به آن خویشاوند نزدیک شود و او را لمس کند زیرا مس خویشاوند غضب را فرو می‌نشاند»^۴ (حر عاملی، ۱۱۰۴ ق: ج ۱۵، صص ۳۵۹ و ۳۵۸). پیامبر فرمودند: «هرگاه غضب کردی سکوت کن و هرگاه غضب کردی سکوت کن و هرگاه غضب کردی سکوت کن»^۵ (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷۰، ص ۲۷۲).

در قرآن در آیه ۱۳۴ سوره آل عمران^۶ نیز مراحل کنترل خشم و رسیدن به گذشت و بخشودگی را در خلاصه‌ترین صورت ممکن ولی با معنایی عمیق، چنین بیان فرموده: مرحله اول، فرو بردن خشم یا کظم غیظ است: «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ»؛ مرحله دوم، عفو و بخشش است: «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» و مرحله سوم، احسان یا نیکی کردن به فرد خاطی است که اوج بلوغ عقلانی و عاطفی انسان است «وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ».

۱. «مَنْ كَانَ لَهُ امْرَأَةٌ تُوذِيهِ لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ صَلَاتَهَا وَلَا حَسَنَةً مِنْ عَمَلِهَا حَتَّى تَعِينَهُ وَتَرْضِيَهُ وَإِنْ صَامَتِ الدَّهْرَ ... وَعَلَى الرَّجُلِ مِثْلُ ذَلِكَ الْوِزْرَ وَالْعَذَابَ إِذَا كَانَ لَهَا مَوْذِيًا ظَالِمًا».

۲. «شَدَّكُمْ مِنْ مَلِكِ نَفْسِهِ عِنْدَ الْغَضَبِ».

۳. «مَنْ لَمْ يَمْلِكْ غَضَبَهُ لَمْ يَكْمُلْ عَقْلَهُ».

۴. «إِنَّ الرَّجُلَ لِيَغْضَبُ فَمَا يَرْضَى أَبَدًا حَتَّى يَدْخُلَ النَّارَ، فَأَيُّمَا رَجُلٍ غَضِبَ عَلَى قَوْمٍ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ مَنْ فُورَهُ ذَلِكَ، فَإِنَّهُ يَذْهَبُ عَنْهُ رِجْزُ الشَّيْطَانِ، وَأَيُّمَا رَجُلٍ غَضِبَ عَلَى ذِي رَحْمٍ فَلْيَدِنْ مِنْهُ فَلْيَمْسِهِ فَإِنَّ الرَّحْمَ إِذَا مَسَّتْ سَكَتَ».

۵. «إِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ وَإِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ وَإِذَا غَضِبْتَ فَاسْكُتْ».

۶. «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ».

چنانچه در روایت اشاره شده با صبر و وانمود کردن به بردباری و کنترل خشم می‌توان این حالت را مدیریت کرد. امام صادق علیه السلام فرمود: «اگر حلیم و بردبار نیستی خود را به این صفت وادار کن»^۱ (وانمود به صبر کن) (کلینی، ۱۳۴۶ق: ج ۲، ص ۱۱۲). پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: «هر مردی که به خاطر خدا و به امید پاداش او در برابر بداخلاقی همسرش صبر کند و آن را به حساب خدا گذارد، خداوند متعال برای هر روز و شبی که شکیبایی می‌ورزد همان ثوابی را به او دهد که به ایوب علیه السلام در قبال بلایی که دید، عطا کرد و گناه زن نیز در هر روز و شب به اندازه ریگ‌های ریگستان باشد»^۲ (ری شهری، ۱۴۱۹ق، ص ۲۵۴). پیامبر اکرم صلی الله علیه و اله فرمودند: «... آگاه باشید هر مردی که بر بداخلاقی همسرش صبر کند و در این صبوری امید به اجر الهی داشته باشد، خداوند در آخرت به او ثواب شاکران را عطا خواهد کرد»^۳ (حر عاملی، ۱۱۰۴ق: ج ۱۴: ص ۱۲۴). «کسانی که ... و خشم خویش فرومی‌خورند و از خطای مردم در می‌گذرند خدا نیکوکاران را دوست دارد»^۴ (آل عمران: ۱۳۴؛ شوری: ۴۰). افراد صبور عزت نفس بالایی دارند و از توهین به راحتی خشمگین نمی‌شوند و از کنار آن گذشته و اجازه نمی‌دهد سخن بیهوده در آنها اثر کند «چون بر لغو بگذرند با بزرگواری می‌گذرند»^۵ (فرقان: ۷۲).

گفتار نیکو

همسران به طور طبیعی، نیاز به ارتباط کلامی نیکو و پسندیده‌ای با یکدیگر دارند؛ زیرا علاوه بر ابراز نیازها و خواسته‌ها، در رشد عاطفی و تحکیم پیوند آنها مؤثر است. قرآن نیز توصیه‌هایی درباره چگونگی کلام دارد؛ از جمله اینکه باید در سخن گفتن با یکدیگر از قول عدل (انعام: ۵۲)، قول حسن (بقره: ۸۳)، قول لین (طه: ۴۴)، قول میسور (اسرا: ۲۸) و قول احسن (فصلت: ۳۳) استفاده کنند.

در صحبت کردن نوع بیان خیلی مهم است. در سخنان امام علی علیه السلام توصیه‌هایی

۱. «اذا لم تكن حلیمًا فتحلم».

۲. «من صبر علی سوء خلق امرأته واحتسبه أعطاه الله تعالی بكل يوم ولیلة یصبر علیها من الثواب ما أعطی ایوب علیه السلام علی بلائه وكان علیها من الوزر فی كل يوم ولیلة مثل رمل علیج».

۳. «من صبر علی خلق امرأة سبب الخلق واحتسب فی ذلك الأجر أعطاه الله ثواب الشاکرین».

۴. «الذین ینفقون فی السراء والضراء والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس والله یحب المحسنین».

۵. «والذین لا یشهدون الزور وإذا مروا باللغو مروا کرامًا».

در مورد گفت‌وگو و کیفیت مکالمات شده است. ایشان می‌فرمایند: «بیان انسانی حاکی از مراتب قوت نفس و درجه نیروی روانی اوست»^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۳۴۳). همچنین، در احادیث دیگری درباره چگونگی کلام می‌فرمایند: «با مخاطب خود مؤدب سخن بگوئید تا او نیز به شما با احترام جواب دهد»^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۱۳۹) و یا می‌فرماید کلامی بر زبان مران که از شنیدن جواب آن ناراحت شوی^۳ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۲۱۳)؛ «بیندیش، آنگاه سخن بگو»^۴ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ح ۵۸)؛ «بهترین حرف، حرف راست است»^۵ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ص ۴۹۹)؛ «سخن را درباره آنچه نمی‌شناسی، واگذار» (حر عاملی، ۱۱۰۴: ج ۲۷، ص ۱۳۹) و «از هرگونه کلمات رکیک و زشت پرهیز کن»^۶ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۲، ص ۳۱۴). همچنین، امام حسن عسکری علیه السلام فرمودند: «با همه مردم، چه مؤمن و چه مخالف، به زبان خوش سخن بگوئید. مؤمن، به هم‌مذهبان، روی خوش نشان می‌دهد و با مخالفان، با مدارا سخن می‌گوید تا به ایمان، جذب شوند و حتی اگر نشدند، با این رفتار، از بدی‌های آنان در حق خود و برادران مؤمنش، پیشگیری کرده است»^۷ (نوری، ۱۴۰۸: ق، ج ۱۲: ص ۲۶۱).

همچنین، درباره مهارت‌های گفت‌وگو به‌طور مثال شفاف و قابل فهم بودن کلام می‌فرمایند: «نیکوترین گفتار، کلامی است که منطقی و نظم، زیبایش کرده باشد و برای همه مردم، از خواص و عوام، قابل فهم باشد»^۸ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ح ۳۳۰۴)؛ «اگر روش گفت‌وگوی درست و خوب را در مورد مطلبی نمی‌دانند، سخن نگویند تا روش آن را یاد بگیرند»^۹ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۲، ص ۳۲۰).

ایشان علاوه بر چگونگی کلام، درباره مهارت‌های خوب گوش دادن و درک طرف مقابل نیز

۱. «بیان الرجل ینبی عن قوه جنانه».

۲. «أجملوا فی الخطاب تسمعوا جمیل الجواب».

۳. «لا تقولن ما یستوک جوابه».

۴. «فکر ثم انطق».

۵. «خیر الکلام الصدق».

۶. «إیاک و ما یستهجن من الکلام».

۷. «فی تفسیر قوله تعالی «و قولوا للناس حسنا» قال: قولوا للناس کلهم حسنا مؤمنهم و مخالفهم، أما المؤمنون فیسبوا لهم وجهه و أما المخالفون فیکلمهم بالمُدَاراة لِاجْتِنَابِهِمْ إِلَى الْإِيمَانِ. فَإِنْ اسْتَرَّ مِنْ ذَلِكَ بِكَفِّ شُرُورِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ وَ عَنِ إِخْوَانِهِ الْمُؤْمِنِينَ».

۸. «أحسن الکلام ما زانه حسن النظام و فهمه الخاص و العام».

۹. «إیاک و الکلام فیما لا تعرف طریقتة».

توصیه‌هایی دارند؛ شیوه صحیح خوب گوش دادن، یکی از مهم‌ترین عوامل ایجاد یک گفت‌وگوی حسنه و درنهایت، یک ارتباط نیکو و باعث بهره‌وری در زندگی است^۱ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۵، ص ۴۷۵). امیر مؤمنان علی علیه السلام وظیفه افراد می‌داند که به هنگام سخن گفتن، با علم سخن بگویند و به هنگام گوش دادن با توجه و دقت گوش دهند^۲ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۴، ص ۶۰۳). همچنین، هنگام سخن گفتن یکی، دیگری باید سکوت اختیار کند و با چیزی بازی نکند و عوامل مزاحم دیگر را نیز از بین ببرد. بد گوش کردن باعث تضييع حق متکلم است و به تعبیر امام صادق علیه السلام خیانت محسوب می‌شود^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷۵، ص ۱۰۴).

بنابراین، برای یک ارتباط کلامی موفق همه افراد به‌ویژه زوجین باید خوب گفتن و خوب شنیدن را به‌طور مداوم تمرین کنند تا بتوانند به مهارت همدلی و درک طرف مقابل دست پیدا کنند. همسران باید توجه داشته باشند با توجه به شرایط مکانی و زمانی و موقعیت‌های روانی، همسر وقت مناسبی برای گفت‌وگو با او در نظر بگیرند و هنگام گفت‌وگو، به‌طور کامل و دقیق به گفته‌های یکدیگر گوش فرا دهند. امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «نباید بدون سنجیدن موقعیت‌ها برای سخن، با همسر سخن بگویی»^۴ (تمیمی آمدی، ۱۳۷۳: ج ۶، ص ۲۸۶).

وقت‌گذرانی مشترک

برای زن و شوهر اختصاص دادن زمانی مختص یکدیگر که عاری از هرگونه دغدغه و نگرانی باشد ضروری است. زوجین در تمامی دوران زندگی مشترک نیاز دارند به‌صورت روزانه و یا حداقل هفتگی اوقاتی را به یکدیگر اختصاص دهند و به دور از مسائل زندگی و حتی فرزندان، فعالیت مشترکی انجام دهند؛ درباره دغدغه‌ها و نگرانی‌ها یا علایق و تمایلات خود با یکدیگر صحبت کنند. خاطرات خوش را یاد آوری و در صورت امکان تکرار کنند؛ از مسائل جاری، مشکلات و موفقیت‌های یکدیگر با خبر شوند و با یکدیگر همفکری و مشورت کنند. پیشرفت‌های دیگری را هر چند اندک باشد، در هر زمینه‌ای که هست، از کار، تحصیل، فعالیت اقتصادی، رشد اخلاقی و غیره تحسین و یکدیگر را تشویق کنند و به‌طور کلی به نیازهای روحی و عاطفی یکدیگر پاسخ

۱. «مَنْ أَحْسَنَ الْإِسْتِمَاعَ تَجَلَّ الْإِنْفَاعُ».

۲. «كُنْ عَالِمًا نَاطِقًا وَمُسْتَمِعًا وَاعِيًا».

۳. «سَوْءُ الْإِسْتِمَاعِ مِنَ الْخِيَانَةِ».

۴. «لَا تَتَكَلَّمَنَّ تَكَلَّمَ إِذَا لَمْ تَجِدْ لِلْكَلامِ مَوْقِعًا».

دهند. در روایات نیز به این مهم اشاره شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «خداوند نشستن مرد را در کنار همسرش، از اعتکاف در مسجدالنبی بیشتر دوست دارد»^۱ (ری شهری، ۱۴۱۹ق: ص ۲۵۴). همچنین، ایشان در حدیث دیگری می‌فرماید: «هر نوع تفریح و سرگرمی برای مؤمن شایسته نیست مگر در سه چیز که یکی از آنها اوقاتی است که با همسرش می‌گذراند؛ چنین تفریحات و سرگرمی‌هایی حق‌اند»^۲ (کلینی، ۱۳۴۶ق: ج ۵، ص ۵۰).

گشاده‌دستی

رفاه و عدم سخت‌گیری از دیگر مواردی است که در سبک زندگی اسلامی به آن اشاره شده است. چنانچه پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «من ادب‌آموخته خدا هستم و علی، ادب‌آموخته من است. پروردگارم مرا به سخاوت و نیکی کردن فرمان داد و از بخل و سخت‌گیری مرا باز داشت. در نزد خداوند عز و جل چیزی منفرودتر از بخل و بد اخلاقی نیست»^۳ (طبرسی، ۱۴۱۲ق: ص ۱۷). امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «هرکس از خرج کردن مالی در راه خداپسندانه بخل ورزد، چند برابر آن را در راه غیر خداپسندانه هزینه خواهد کرد» (پاینده، ۱۳۷۷: ح ۲۷۷۹). پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «خداوند در زیر عرش فرشتگانی دارد که پیش از طلوع و غروب آفتاب بانگ می‌زنند: هرکس با خانواده و همسایگانش گشاده‌دستی کند خداوند در دنیای او گشایش قرار می‌دهد و هرکس سخت‌گیری کند و تنگ گیرد، خداوند قبرش را بر او تنگ می‌گرداند. آگاه باشید که خداوند برای هر درمی که خرج خانواده‌تان می‌کنید هفتاد قنطار به او عطا می‌کند که هر قنطار به وزن کوه احد است»^۴ (زادهوش، ۱۳۸۷، به نقل از کنز العمال: ج ۶: ص ۴۴۲).

امام رضا علیه السلام تأکید می‌کنند: «بر صاحب مال و ثروت، واجب است که زندگی خانواده‌اش را توسعه دهد»^۵ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ص ۴۴۲). خانواده‌ی مرد، اسیرهای او

۱. «الْجُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ الْعِيَالِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْإِعْتِكَافِ فِي مَسْجِدِي هَذَا».

۲. «كُلُّ لَهْوٍ الْمُؤْمِنِ بَاطِلٌ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ فِي تَأْدِيبِهِ الْفَرَسَ وَ رَمِيهِ عَن قَوْسِهِ وَ مُلَاعَبَتِهِ امْرَأَتَهُ فَإِنَّهُنَّ حَقٌّ».

۳. «أَنَا أَدِيبُ اللَّهِ وَعَلَيَّ أَدِيبِي، أَمَرَنِي رَبِّي بِالسَّخَاءِ وَالْبِرِّ وَ نَهَانِي عَنِ الْبُخْلِ وَ الْجَفَاءِ وَ مَا شَاءَ أَبْغَضُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الْبُخْلِ وَ سُوءِ الْخُلُقِ».

۴. «إِنَّ لِلَّهِ عِزَّ وَ جَلَّ أَمْلاكَأً تَحْتَ عَرْشِهِ، أَلْهَمَهُمْ أَنْ يَنَادُوا قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ: أَلَا مَنْ وَسَّعَ عَلَيَّ عِيَالِهِ وَ جِيرَانِهِ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا، أَلَا مَنْ ضَيَّقَ ضَيْقَ اللَّهِ عَلَيْهِ قَبْرُهُ، أَلَا إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ أَعْطَاكُمْ بِنَفَقَةِ دَرَاهِمٍ عَلَيَّ عِيَالِكُمْ سَبْعِينَ قَنْطَارًا، وَ الْقَنْطَارُ كَجَبَلٍ أَحَدٍ وَ زَنًا».

۵. «يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسِّعَ عَلَيَّ عِيَالِهِ».

هستند. هرکس که خداوند بر او نعمتی ارزانی داشت، پس بر اسیرهایش گشایشی دهد. اگر چنین نکند، ممکن است آن نعمت از بین برود^۱ (صدوق، ۱۴۱۳ق: ج ۳، ص ۵۵۶). همچنین، فرمودند: «سزاوار است که مرد بر عیالش توسعه بدهد تا آرزوی مرگ او را نکنند»^۲ (کلینی، ۱۳۴۶: ج ۴، ص ۱۱). آن حضرت درباره اندازه خرجی خانواده نیز فرمودند: «چگونگی مخارج خانواده حد وسط میان دوروش ناپسند است؛ مگر نمی‌دانی که خداوند هم زیاده‌روی و هم تنگ‌گرفتن را ناپسند می‌داند»^۳ (محدث قمی، ۱۳۴۴ق: ج ۲، ص ۶۲۲). قرآن کریم نیز در این زمینه فرموده است: «(بندگان خاص خدا) کسانی هستند که هرگاه هزینه کنند نه زیاده‌روی می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند و میان این دو، حد وسط را برمی‌گزینند»^۴ (فرقان: ۶۷). همچنین، در این زمینه امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «بهترین زنان شما زنی است که دارای بویی خوش و دست‌پختی خوب باشد. هنگامی که خرج می‌کند، بجا خرج کند، و هنگامی که خرج نمی‌کند بجا از خرج کردن خودداری ورزد. چنین زنی کارگزاری از کارگزاران خداست و کارگزار خدا نه ناامید می‌شود و نه پشیمان»^۵ (حر عاملی، ۱۱۰۴ق: ج ۱۴، ص ۱۵).

بنابراین، باید توجه داشت که ضمن اینکه تلاش برای رفاه خانواده سفارش شده است، قناعت و دوری از اسراف نیز تذکر داده شده و در هر حال، به اعتدال توصیه شده است. امام صادق علیه السلام فرمودند: «حریص از دو خصلت محروم و با دو خصلت همراه است: از قناعت محروم است و در نتیجه آسایش را از دست می‌دهد، از راضی بودن محروم است، در نتیجه یقین را از دست می‌دهد»^۶ (صدوق، ۱۴۰۳ق: ص ۶۹).

جامعه و نمونه پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را والدین دانشجویان بومی دانشگاه اصفهان در سال ۹۲-۹۱ تشکیل

۱. «عِيَالُ الرَّجُلِ أَسْرَاؤُهُ، فَمَنْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ نِعْمَةً فَلْيُوسِّعْ عَلَى أَسْرَائِهِ، فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ أَوْشَكَ أَنْ تَزُولَ تِلْكَ النُّعْمَةُ».
۲. «يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ لئَلَّا يَتَمَنَّوْا مَوْتَهُ».
۳. «استاذنت الرضا (عليه السلام) في النفقة على العيال؟ فقال (عليه السلام): بين المكروهين يرحمك الله اما تعرف ان الله عز و جل كره الاسراف و كره الاقتار».
۴. «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا».
۵. «خير نساءكم الطيبة الريح الطيبة الطيبخ التي اذا انفتحت بمعروف وان امسكت بمعروف فتلك عامل من عمال الله و عامل الله لا يخييب ولا يندم».
۶. «حُرِّمَ الْحَرِيصُ حَصَلَتَيْنِ وَلَزِمَتْهُ حَصَلَتَانِ: حُرِّمَ الْقَنَاعَةُ فَافْتَقَدَ الرَّاحَةَ وَحُرِّمَ الرِّضَا فَافْتَقَدَ الْيَقِينَ».

می‌دادند. نمونه پژوهش با روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شد به این صورت که از بین دانشکده‌های دانشگاه اصفهان دو دانشکده به تصادف انتخاب و از بین گروه‌های مربوط به هر دانشکده نیز دو گروه به تصادف در نظر گرفته شد؛ سپس با استفاده از لیست برنامه درسی گروه‌ها، دو کلاس انتخاب شد و در مجموع، هشت کلاس درسی برگزیده و دانشجویان بومی که تقریباً نیمی از کلاس را تشکیل می‌دادند، توجیه شدند. بدین ترتیب، ۱۵۰ پرسش‌نامه بین دانشجویان بومی جهت تحویل به والدینشان توزیع شد (این گروه به جهت دسترسی آسان دانشجویان بومی به والدینشان انتخاب شدند).

ابزار پژوهش

در این پژوهش از پرسش‌نامه سبک زندگی زوجی اسلامی استفاده شد. این پرسش‌نامه توسط حیرت و همکاران (۱۳۹۳) با ۸۴ سؤال در ۸ بعد تنظیم شده که شامل ساختار خانواده، رابطه معنوی، رابطه عاطفی، رابطه شناختی، رابطه رفتاری، رابطه جنسی، رابطه با خانواده‌های زوجین و سلامت است.

روایی پرسش‌نامه از طریق روایی هم‌زمان با پرسش‌نامه سازگاری زناشویی اسپانیر سنجیده شده است. نتایج هم‌بستگی بین سازگاری و سبک زندگی زوجی اسلامی مثبت و معنادار است و مقدار آن $0/73$ است که نشان‌دهنده هم‌بستگی قوی بین این دو متغیر است. پایایی کل پرسش‌نامه نیز با سه روش آلفای کرونباخ، روش تنصیف و روش تحلیل عاملی تأییدی (CFA) بررسی و تأیید شده است. آلفای کرونباخ این پرسش‌نامه $0/94$ گزارش شده که مقدار بالایی است. ضرایب اسپیرمن براون^۲ ($0/86$) و گاتمن^۳ ($0/85$) نیز در روش تنصیف، پایایی بالای پرسش‌نامه را نشان می‌دهد.

روش پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و هم‌بستگی از نوع مدل‌سازی معادلات ساختاری بوده است. برای تدوین این مدل لازم بود ابتدا مطالعه کیفی وسیعی در کتب حدیث و تفاسیر قرآن

1. Confirmatory Factor Analyze
2. Spearman Brown
3. Gattman

انجام شود و با جمعی از متخصصان در مورد کیفیت رابطه رفتاری زوجین مصاحبه شود که در نهایت، مدل مفهومی رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی پیشنهاد شد. از آنجا که مدل‌سازی معادلات ساختاری اطلاعات دقیق‌تری از ارتباط بین مؤلفه‌ها به پژوهشگران می‌دهد؛ از این رو، در بخش بعد پژوهش، از مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شد. شایان ذکر است در این مدل «رابطه رفتاری زوجین» به عنوان متغیر پنهان و گویه‌های آن به عنوان متغیر آشکار، در نظر گرفته شد و در نهایت با استفاده از عملیات آماری، مدل تأیید شده رابطه رفتاری زوجین با رویکرد اسلامی ارائه شد. برای انجام عملیات تجزیه و تحلیل‌های آماری مذکور از نرم‌افزار AMOS21^۱ و SPSS21^۲ استفاده شد.

یافته‌ها

جدول ۱ آمار توصیفی مربوط به رابطه رفتاری زوجین را نشان می‌دهد.

جدول ۱. آمار توصیفی مربوط به رابطه رفتاری زوجین

تعداد گویه	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس	آلفای کرونباخ
۱۵	۳/۹۲	۸/۳۸	۰/۲۵	۰/۷۹

چنانچه مشاهده می‌شود این متغیر با تعداد ۱۵ گویه یا سؤال، میانگین ۳/۹۲ را به خود اختصاص داده است. بر اساس نمره‌دهی طیف لیکرتی حداکثر نمره ۵ و حداقل آن ۱ است که میانگین بالا عدد چشمگیری به حساب می‌آید.

جهت بررسی ارتباط رابطه رفتاری زوجین و سازگاری زناشویی مدل پیشنهادی که در شکل ۱ نشان داده شده است، ارائه و سپس با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری برازش آن تعیین شد.

1. Amos Graphic
2. Statistical Program for Social Science (SPSS)

شکل ۱. مدل پیشنهادی اولیه جهت تعیین برازش بعد رفتاری

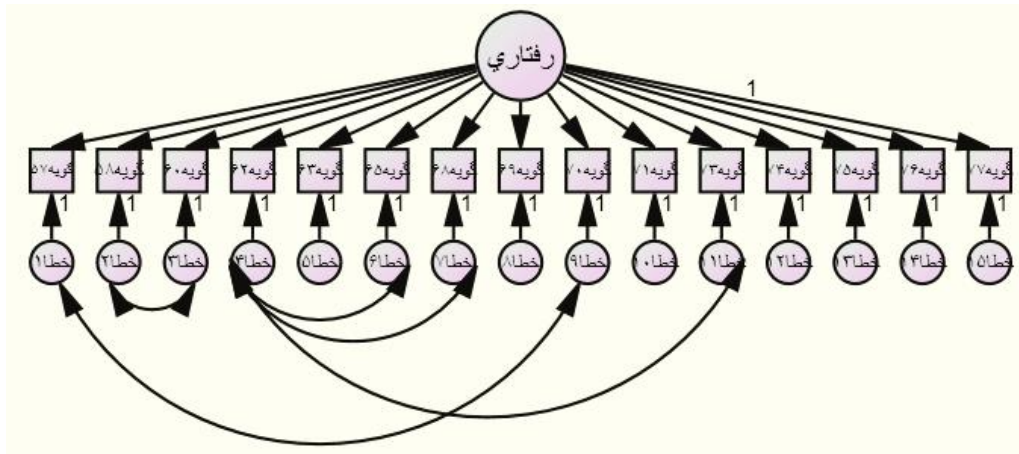
در بررسی برازش مدل بعد رابطه رفتاری برخی گویه‌ها به علت بار عاملی اندک (کمتر از ۰/۳) و غیرمعنادار حذف شدند. همچنین، از شاخص‌های اصلاح برازش برای اصلاح مدل استفاده شد. با استفاده از این شاخص‌ها، کوواریانس میان خطاهای اندازه‌گیری و واریانس متغیرهای مشاهده‌شده از حالت ثابت به آزاد تبدیل شده و به کاهش کای اسکور و ارتقای شاخص‌های برازش مدل کمک کرد. جهت اختصار شاخص‌های کلی برازش مدل اصلاح‌شده رابطه رفتاری زوجین در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. شاخص‌های کلی برازش رابطه رفتاری

شاخص‌های کلی برازش									مدل اندازه‌گیری
مقتصد				تطبیقی		مطلق			
RMSEA	PCFI	PNFI	CMIN/DF	CFI	TLI	P	DF	CMIN	
۰/۰۶	۰/۷۰	۰/۵۷	۱/۴۱	۰/۸۹	۰/۸۶	۰/۰۰۷	۸۶	۱۱۷/۸۱	بعد رابطه رفتاری

برآزش کلی مدل‌های معادلات ساختاری با سه شاخص کلی برازش مطلق، تطبیقی و مقتصد نشان داده می‌شود. متخصصان آماری معتقدند مقادیر ۱ تا ۵ برای شاخص کای اسکور نسبی مناسب و مقادیر نزدیک به ۲ تا ۳ بسیار خوب تفسیر می‌شود (قاسمی، ۱۳۸۹: ص ۷۰)؛ بنابراین،

مقادیر گزارش شده در جدول حاکی از وضعیت مقبول برای این مدل است. همچنین، مقادیر بالاتر از ۰/۹ برای شاخص‌های تطبیقی به‌عنوان مقادیر مقبول تفسیر می‌شوند (قاسمی، ۱۳۸۹: ص ۷۲). به این ترتیب، شاخص برازش توکر لویس (TLI) و شاخص برازش تطبیقی (CFI) نزدیک به ۰/۹ بوده و حاکی از تأیید شاخص تطبیقی مدل است. برای شاخص‌های برازش هنجار شده مقتصد (PNFI) و برازش تطبیقی مقتصد (PCFI) مقادیر ۰/۵ و بالاتر مقادیر قابل قبولی تلقی می‌شود (قاسمی، ۱۳۸۹: ص ۷۲). شاخص‌های برازش مقتصد در این مدل نیز مناسب گزارش شده است. در نهایت، مقدار شاخص ریشه دوم میانگین مربعات باقی مانده (RMSEA) که مقادیر نزدیک به ۰/۰۵ برای آن مناسب دانسته شده نشان می‌دهد که این مدل در کل قابل قبول بوده و تأیید می‌شود.

شکل ۲. مدل معادلات ساختاری اصلاح شده رابطه رفتاری زوجین

نتایج مربوط به جزئیات مدل شامل مقادیر استاندارد برآورد شده برای بارهای عاملی در جدول ۳ آورده شده است. این مقادیر به علت عدم وضوح در شکل نشان داده نشده است.

جدول ۳. مقادیر استاندارد برآورد شده برای بارهای عاملی رابطه رفتاری

پارامتر	برآورد استاندارد	مقدار بحرانی	سطح معناداری
رابطه رفتاری <--- گویه ۵۷	۰/۴۶	۳/۰۶	۰/۰۰۲
رابطه رفتاری <--- گویه ۵۸	۰/۷۱	۳/۶۲	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۳	۰/۳۸	-	-
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۲	۰/۳۸	۲/۲۸	۰/۰۰۲
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۳	۰/۳۵	۲/۶۲	۰/۰۰۹
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۵	۰/۷۳	۲/۸۸	۰/۰۰۴
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۸	۰/۵۲	۳/۲۵	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۶۹	۰/۳۲	۱/۰۴	۰/۰۰۳
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۰	۰/۷۲	۳/۵۹	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۱	۰/۴۲	۲/۸۶	۰/۰۰۴
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۳	۰/۵۱	۳/۲۳	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۴	۰/۷۲	۳/۵۵	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۵	۰/۶۸	۳/۵۹	۰/۰۰۱
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۶	۰/۳۹	۲/۸۳	۰/۰۰۵
رابطه رفتاری <--- گویه ۷۷	۰/۳۴	۲/۳۱	۰/۰۰۲

جدول مقادیر بار عاملی گویه‌های باقیمانده (گویه‌هایی که بار عاملی و آلفای کرونباخ آنها بالاتر از ۰/۳ بوده) در بعد رابطه رفتاری را نشان می‌دهد. چنانچه قابل مشاهده است بار عاملی عامل‌های مرتبه اول بر بعد رابطه رفتاری معنی دار شده است و تمامی پارامترهای منفرد قابل قبول هستند.

نتیجه‌گیری

محققان مدل‌های مختلفی برای خانواده ارائه کردند. به نوعی سعی دارند ابعاد و یا عملکرد خانواده را بسنجند که به طور مختصر به آنها اشاره می‌شود. مدل اسلامی رابطه رفتاری زوجین نیز از برخی جهات به این مدل‌ها شباهت دارد.

مدل عملکرد خانواده مک مستر شش بعد از عملکرد خانواده را می‌سنجد که این شش بعد عبارت‌اند از: ۱. حل مسئله، ۲. ارتباطات، ۳. نقش‌ها، ۴. واکنش‌های عاطفی، ۵. آمیزش (درگیری) عاطفی، ۶. کنترل رفتار و یک مقیاس کلی عملکرد خانواده. بعد ارتباطات، مدل مک مستر همخوان با مدل اسلامی رابطه رفتاری زوجین است (اپستین^۱ و همکاران، ۲۰۰۵: ص ۶۷).

1. Epstien

مدل چند مختصاتی ارزیابی کارایی خانواده اولسون که از رویکردهای تعاملی و سیستمی زوج و خانواده است نظام خانواده را براساس سه بعد اصلی توصیف می‌کند: ۱. هم‌بستگی و انسجام، ۲. انعطاف‌پذیری، ۳. ارتباط. از آنجاکه این ابعاد کلی است و به شکل پیوستاری ارزیابی می‌شود و از تحلیل بیش از پنجاه مفهوم مربوط به پویایی‌های زناشویی و خانوادگی استخراج شده است به راحتی نمی‌توان شباهت آن را با مدل اسلامی رابطه رفتاری زوجین ارزیابی کرد ولی به طور غیرمستقیم مفاهیم مرتبطی بین این دو مدل وجود دارد (اولسون، ۲۰۱۱: ص ۶۴).

مدل بیورز دارای دو محور است. یکی مربوط به کیفیت سبک تعامل خانواده است که تحت عنوان گرایش به مرکز، آمیخته، و یا گریز از مرکز طبقه‌بندی می‌شود و دیگری بعد قابلیت که انعطاف‌پذیری و انطباق نظام خانواده را مشخص می‌کند و طیف مختل تا سالم را شامل می‌شود. این مدل نیز مثل مدل قبل بیشتر به کارکرد خانواده و آسیب‌شناسی آن توجه دارد و به بررسی ابعاد خانواده نپرداخته است (بیورز و همپسون، ۲۰۰۳: ص ۵۰۷).

مدل عملکرد خانواده برادبوری^۱ و همکاران مدلی از عملکرد زناشویی است که به صورت یک پژوهش طولی ۲۰۰ متغیر تعیین‌کننده کیفیت زناشویی را بررسی کرده که به سه دسته کلی تقسیم می‌شود: ۱. فرایندهای تطابقی که به رفتارهای حل تعارض زوجین اشاره دارد، ۲. بحران‌ها، رخداد‌های تنش‌زا یا گذرهای تحولی که رفتارهای زوجین را در مواجهه با شرایط خاص و حوادث دربر می‌گیرد، ۳. آسیب‌پذیری‌های پایدار (عوامل جمعیت‌شناختی، تاریخی یا شخصیتی) که به تجربیات پایداری که زوجین همراه خود به زندگی جدید می‌آورند، اشاره می‌کند. این مدل نیز به نوعی آسیب‌شناسانه است و به بیان ابعاد مختلف خانواده به صورت جامع نمی‌پردازد (برادبوری، ۱۹۹۵). سایر مدل‌های خانواده مانند مدل جهت‌گیری روابط بین فردی (پاتریسیا، ۲۰۰۰)؛ مدل تعامل خانواده (کینستون، لودر و میلر، ۱۹۸۴)؛ مدل محیط خانواده (موس و موس، ۱۹۸۶) نیز زیاد شناخته شده نیستند (رحمت‌اللهی، ۱۳۸۵: ص ۸۰).

از جمله مدل‌های خانواده که توسط محققان داخلی طرح شده، مدل بومی خانواده سالم است که از ۱۴ بعد: ساختار متعادل؛ سلامت جسمانی و روانی اعضا؛ عوامل شناختی مثبت و

1. Bradbery
2. patrica
3. Kinston, Loader, and Miller
4. Moos, R. H. & Moos, B. A

منطقی؛ تعاملات کلامی و غیرکلامی مناسب؛ فراهم‌سازی نیازهای اعضا؛ ابراز مناسب هیجانات و احساسات، اعتقادات دینی و مذهبی؛ فرزندپروری مناسب؛ مهارت حل مسئله و مدیریت تعارض‌ها؛ فراهم‌سازی بستر رشد، هدفمند و مناسب؛ شادی‌آفرینی در محیط خانواده؛ مهارت‌های مشورت؛ تصمیم‌گیری مناسب؛ نظم‌بخشی و برنامه‌ریزی تشکیل شده است (صادقی، ۱۳۹۲: ص ۱۵۰). این مدل نیز علاوه بر اینکه با رویکرد اسلامی تنظیم نشده، کل خانواده را دربر می‌گیرد و تنها رابطه رفتاری زوجین را واکاوی نمی‌کند.

مدل اسلامی خانواده که در اصل یک نظریه سبک زندگی است توسط کاویانی تدوین شده که ابعاد این مدل عبارت از: ۱. مؤلفه اجتماعی، ۲. مؤلفه عبادی، ۳. مؤلفه باورها، ۴. مؤلفه اخلاق، ۵. مؤلفه مالی، ۶. مؤلفه خانواده، ۷. مؤلفه سلامت، ۸. مؤلفه تفکر و علم، ۹. مؤلفه دفاعی امنیتی، و ۱۰. مؤلفه زمان‌شناسی است (کاویانی، ۱۳۸۸: ص ۱۲۰). مدل کارآمدی خانواده از دیدگاه اسلام نیز توسط صفورایی تدوین شده و شاخص بینشی، شاخص اخلاقی و شاخص حقوقی است. هرچند این دو مدل نیز اسلامی هستند، برای کل خانواده تنظیم شده و مختص زوجین و روابط رفتاری آنها نیست (صفورایی، ۱۳۸۹: ص ۸۵).

یکی از ابعاد مهم سبک زندگی اسلامی بعد رفتاری و روابط بین فردی زوجین است. هیچ‌یک از توانمندی‌های بالقوه انسان، جز در سایه روابط بین فردی رشد نمی‌کند. فراگیری روابط بین فردی صحیح اهمیت بسزایی در ایجاد سلامت روانی، رشد شخصیت، هویت‌یابی، افزایش کیفیت زندگی، سازگاری و خودشکوفایی دارد.

زن و شوهر باید در خانواده به‌عنوان ارکان نظام خانواده صفات اخلاقی نیکو را در خود پرورش داده و از رذایل اخلاقی دوری کنند. انعطاف‌پذیری و آسان‌گیر بودن در برابر تکبر و خودبزرگ بینی از مهم‌ترین این صفات است. همچنین، رفق، سازگاری و انعطاف‌پذیری و تواضع مفاهیم اخلاقی مقدس و لازم برای حرکتی سالم و روبه‌کمال در چرخه زندگی به‌شمار می‌روند؛ بنابراین، چنانچه زن و شوهر در برابر یکدیگر متواضع و انعطاف‌پذیر باشند و اگر انتقادی به یکدیگر دارند با نرمی و تواضع بیان کرده و از طرف دیگر هم انتقادپذیر باشند، صفا و صمیمیت بیشتری بین خود احساس می‌کنند که منجر به سازگاری بیشتر می‌شود.

از دیگر زیرشاخه‌های بعد ارتباط رفتاری معاشرت خوب و نیکو و ارتباط پسندیده با یکدیگر است که باعث می‌شود زن و شوهر اعتماد یکدیگر را جلب کنند و رفتاری که مخالف آن است انجام ندهند. همچنین، قرآن کریم توصیه‌هایی درباره چگونگی ارتباط کلامی دارد؛ از جمله اینکه

باید در سخن‌گفتن با یکدیگر از قول عدل، قول حسن، قول لین، قول میسور، قول احسن استفاده کنند.

از مظاهر ارتباط رفتاری نیکو، خوش‌خلقی و عدم تندخویی است. تندخویی علاوه بر آثار اخروی که برای انسان به همراه دارد، تأثیرات بسیار منفی در زندگی دنیوی افراد گذاشته و موجب پراکندگی و تنفر مردم خواهد شد و زمینه تشنج و درگیری را در خانواده فراهم خواهد کرد. زن و مرد باید به این واقعیت توجه داشته باشند که نگاه غضب‌آلود، کم‌محلی، بدخلقی، گفتن سخن زشت، تحقیر و بی‌توجهی از مصادیق ظلم و ستم است و در قرآن ظلم به گمراهی نسبت داده شده است. قرآن کریم در آیات مختلف کنترل خشم صبر و بخشش را تمجید کرده و در روایات نیز به کرات توصیه شده است.

از موضوعات دیگر، ایجاد و پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری در خانواده است. اسلام به شخص می‌آموزد که مسئول اعمال خویش است؛ نه می‌تواند بار خویش را به عهده دیگران گذارد و نه قادر است بار مسئولیت عملکرد دیگران را بپذیرد.

حفظ اسرار نیز از مصادیق ارتباط رفتاری است. برخی از این اسرار مربوط به خودش و برخی مربوط به خانواده او است. لزوم مکتوم‌ماندن این اسرار به جهت حساسیت حفظ حریم خانواده بسیار مهم است. عدم رازداری زن و شوهر در مسائل درون خانواده تأثیر زیادی در ناسازگاری و بروز اختلافات دارد. عیب‌جویی یکی از سبک‌های غلط ارتباطی بین افراد است که تعاملات افراد را تیره می‌کند و قرآن کریم نیز آن را مذمت کرده است. اگر فرد به جای اینکه بر عیوب خود تمرکز کند به دنبال تجسس و پیدا کردن نقاط ضعف همسر خود باشد تا در مواقع حساس از آن به‌عنوان سپر دفاعی و حمله متقابل استفاده کند؛ زندگی زناشویی خود را متزلزل کرده و آسیب‌های جبران‌ناپذیری به آن وارد خواهد کرد. البته دلسوزی برای تذکر دادن به همسر و رفع عیوب طبق اصول اخلاقی نهی از منکر بسیار پسندیده است. به‌علاوه، پوشاندن عیب‌ها و ویژگی‌های منفی رفتاری و اخلاقی همسر از لحاظ علمی باعث خاموشی و از نگاه دینی نوعی تغافل و تخلق به صفت ستارالعیوبی خداوند و حفظ حریم‌ها و افزایش محبت خواهد شد. بدیهی است زن و شوهر باید در راستای کمال یکدیگر تلاش کنند؛ از این رو، رفع ضعف‌های همسر با روش غیرمستقیم و الگودهی مناسب امکان‌پذیر خواهد شد.

در این بعد بر اهمیت زیبایی و آراستگی زنان و شوهران برای یکدیگر در محیط خانه نیز تأکید شده است؛ و از آنجاکه بعضی مردان با مشاهده و دیدن، عواطف و احساساتشان برانگیخته می‌شود؛

از این رو، به زنان بیشتر توصیه می‌شود به خود رسیدگی کنند و در حالتی باشند که همسرانشان به زنی دیگر گرایش نیابد. گشاده‌دستی و عدم سخت‌گیری از دیگر مواردی است که در متون اسلامی به آن اشاره شده است؛ بنابراین، باید توجه داشت که ضمن اینکه تلاش برای رفاه خانواده سفارش شده است قناعت و دوری از اسراف نیز تذکر داده شده و در هر حال به اعتدال توصیه شده است.

بنابراین، برخی از مؤلفه‌های رابطه رفتاری که در این پژوهش به آنها اشاره شد؛ انعطاف‌پذیری و عدم تکبر، رفتار مسئولانه، رازداری، قدردانی، آراستگی، خوش‌رویی، کنترل خشم، گفتار نیکو و وقت‌گذرانی مشترک بود.

همچنین، در این پژوهش با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری، برازش مدل پیشنهادی رابطه رفتاری زوجین بررسی و بعد از اعمال اصلاحاتی تأیید شد.

پژوهش‌های سایر محققان نشان می‌دهد رابطه رفتاری زوجین و کسب مهارت‌های ارتباطی در این زمینه اهمیت بالایی دارد. اپستین^۱ و همکاران به این نتیجه رسیدند که معیارهای ارتباطی زوج‌ها نقش مهمی در سازگاری زناشویی ایفا می‌کند؛ زوج‌هایی که نتوانند با یکدیگر ارتباط مؤثر برقرار کنند در یک وضعیت نامشخص و مبهم قرار می‌گیرند (اپستین و همکاران، ۲۰۰۵: ص ۵۹). یالسن و کاراهان^۲ نیز در پژوهشی، برنامه ارتباطی زوجین را بررسی کردند. نتیجه پژوهش آنان نشان داد برنامه آموزش مهارت‌های ارتباطی، تأثیر مثبتی بر سازگاری زناشویی دارد و همچنین، به اصلاحات رفتاری درازمدت در زوج‌ها منجر می‌شود (یالسن و کاراهان، ۲۰۰۷: ص ۴۴). همچنین، پژوهش‌های کرنلیوس^۳ و همکاران (۲۰۰۷)، پاتریک^۴ (۲۰۰۷)، هال^۵ (۲۰۰۸)، دیلتز^۶ (۲۰۰۹) بر تأثیر آموزش مهارت ارتباطی زوجین در افزایش سازگاری زناشویی اشاره دارد (به نقل از عرب بافرانی و همکاران، ۱۳۹۱: ص ۴۵). باقریان و بهشتی در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که آموزش مهارت‌های ارتباطی زناشویی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی بر سازگاری زناشویی تأثیر معنادار داشته است (باقریان و بهشتی، ۱۳۹۰: ص ۷۳).

بنابراین، بهبود ارتباط رفتاری زوجین و آموزش آن می‌تواند در جامعه مؤثر باشد. امید است با

-
1. Epstien
  2. Yalcin & Karahan
  3. Cornelius
  4. Patrick
  5. Hall
  6. Dilts

ارائه این مدل در کارگاه‌های آموزشی بتوان جهت غنی‌سازی مشاوره‌ای و مذهبی زوجین استفاده کرد. همچنین، با استفاده از این پژوهش می‌توان به سازگاری و رضایتمندی زوجین کمک کرد که شاید این مسئله بتواند باعث کاهش آمار طلاق در زوجین شود.

کتابنامه

۱. ابن بابویه (شیخ صدوق)، م. ۱۴۰۳ ق. خصال. قم. انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲. ابن شعبه حرانی، ح. ۱۴۰۴ ق. تحف العقول عن آل الرسول. قم. مؤسسه النشر الاسلامی.
۳. باقریان، م؛ بهشتی، س. ۱۳۹۰. «بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های ارتباطی زناشویی مبتنی بر آموزه‌های اسلام بر سازگاری زناشویی زوجین». فصلنامه مشاوره و روان‌درمانی خانواده. ۲(۶). صص ۷۳-۸۹.
۴. بخاری، م. ۱۴۰۱ ق. صحیح البخاری. بیروت. دارالفکر.
۵. پاینده، ا. ۱۳۷۷. نهج الفصاحه. ج ۱ و ۲. تهران. انتشارات جاویدان.
۶. تمیمی آمدی، ع. ۱۳۷۳. غررالحکم و دررالحکم. شرح محمدتقی خوانساری. تهران. دانشگاه تهران.
۷. حر عاملی، م. ۱۱۰۴ ق. وسایل الشیعه. بیروت. دار احیاء.
۸. حیرت، ع. ۱۳۹۳. «تدوین مدل سبک زندگی زوجی اسلامی و بررسی تأثیر آموزش مبتنی بر این مدل بر سازگاری زوجین شهر اصفهان». پایان‌نامه دکتری. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان.
۹. رحمت الهی، ف. ۱۳۸۵. «آسیب‌شناسی زندگی زناشویی و ارائه مدل». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
۱۰. ری شهری، م. ۱۴۱۹ ق. میزان الحکمه. ترجمه شفیعی. قم. دارالحدیث.
۱۱. زاده‌شوش، س. ۱۳۸۷. «مقایسه اثربخشی گروه‌درمانی شناختی-رفتاری و گروه‌درمانی شناختی-رفتاری کلاسیک بر روابط و رضایت زناشویی بانوان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.
۱۲. صادقی، م. ۱۳۹۲. «تدوین مدل بومی خانواده سالم و بررسی تأثیر آموزش مبتنی بر این مدل بر سلامت خانواده، عملکرد خانواده و کیفیت رابطه زناشویی». پایان‌نامه دکتری. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی. دانشگاه اصفهان.
۱۳. صدوق، م. ۱۴۱۳ ق. من لا یحضره الفقیه. قم. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۴. صفورایی، م. م. ۱۳۸۸. «ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه سنجش کارآمدی خانواده از دیدگاه اسلام». فصلنامه روان‌شناسی و دین. ۲(۱). صص ۸۵-۱۰۹.
۱۵. طبرسی، ر. ۱۴۱۲ ق. مکارم الاخلاق. قم. دفتر انتشارات اسلامی.

۱۶. عرب بافرانی، ح؛ عابدی، ا؛ بهروز، ب؛ تقوی، م؛ اشرف آبادی، م. ۱۳۹۱. «اثر بخشی آموزش برنامه‌ریزی عصبی کلامی بر سازگاری زناشویی زوجین مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره شهرستان اصفهان». فصلنامه پژوهش‌های نوین روان‌شناختی. ۷ (۲۸). صص ۴۵-۵۵.
۱۷. قاسمی، و. ۱۳۸۹. مدل سازی معادله ساختاری در پژوهش‌های اجتماعی. تهران. جامعه‌شناسان.
۱۸. کاویانی، م. ۱۳۹۲. سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن. چاپ دوم. قم. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۹. کاویانی، م. ۱۳۸۸. «طرح نظریه سبک زندگی بر اساس دیدگاه اسلام و ساخت آزمون سبک زندگی اسلامی و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن». پایان نامه دکتری روان‌شناسی عمومی. اصفهان. دانشگاه اصفهان.
۲۰. کلینی، م. ۱۳۴۶ ق. اصول کافی. تهران. دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. مجلسی، م. ب. ۱۴۰۳ ق. بحارالانوار. بیروت. مؤسسه الوفاء.
۲۲. محدث اربلی، ع. ۶۹۳ ق. کشف الغمه. ترجمه علی بن حسین زواره‌ای. قم. بهشت جاوید.
۲۳. محدث قمی، ع. ۱۳۴۴ ق. سفینه البحار. ج ۲. قم. انتشارات فراهانی.
۲۴. نوری، ح. ۱۴۰۸ ق. مستدرک الوسائل. قم. مؤسسه آل‌البیت.
25. Beavers, R. W., & Hampson, R. B. 2003. "Measuring family competence: The Beavers Systems Model. In F. Walsh (Ed.)". Normal family processes: Growing diversity and complexity. New York: Guilford Press. P 507-509
26. Bradbery, N. T, Fincham, D. F, & Beach, R. S. 2000. "Research on the nature and determinants of marital satisfaction: A decade in review". Journal of marriage and family. 62. p 964-980.
27. Epstein, N. B & Chen, F & Beyder-kamjou, I. 2005. "Relationship and Marital satisfaction in Chinese and American couples". Journal of family therapy. 37. P 59-74.
28. Olson, D. 2011. "FACES IV and the Circumplex Model: Validation study". Journal of Marital and Family Therapy. 37(1). p 64-80.
29. Okorodudu, G. N. 2010. "Influence of parenting styles on adolescent delinquency in delta central senatorial district. Edo". Journal of

Counseling. 3. P 58-86.

30. Yalcin, B.M. & Karahan, T.E. 2007. **“Effects of a couple communication program on marital adjustment of the American”**. Board of family medicine. 20. p 36-44.
31. Zulling, K. J., Ward, R. M., & Horn, T. 2006. **“The association between perceived spirituality, religiosity and life satisfaction: The mediating role of self-rated health”**. Social Indicators Research. 79. p 255-274.

